

PESA INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

PESA ULUSLARARASI SOSYAL
ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

June 2024, Vol:10, Issue:1
e-ISSN: 2149-8385

Haziran 2024, Cilt:10, Sayı:1
ISSN: 2528-9950

Journal homepage: <http://dergipark.gov.tr/pesausad>

Doi:

DİN SOSYOLOJİSİNİ KURMAK: MARX, DURKHEIM VE WEBER'İN YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE YENİDEN DÜŞÜNMEK

Constructing the Sociology of Religion: Rethinking the Approaches of Marx, Durkheim and Weber

Emre PISDİL

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, FDB Din Sosyolojisi,
emrepsidil@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2218-2197

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş: 19 Mart 2024

Kabul: 18 Haziran 2024

Anahtar Kelimeler:

Din Sosyolojisi, Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx

© 2024 PESA Tüm hakları saklıdır

Öz

Sosyoloji bilimler arasına dâhil olduğu andan itibaren din konusunu incelemektedir. Dinin toplumun şekillendirilmesinde önemli bir etkisinin olması bu meselenin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Ayrıca dini algı ve inanışlar tarih boyunca dönüşümler yaşamıştır. Geçmişin politeist inançlarından teist inançlara geçiş, toplumların yaşadıkları dönüşümlerle ilgilidir. Yine modern dönem öncesinde kurumsal din çoğu insan tarafından değerli görülürken modern zamanla birlikte dini anlayış ve algılarda değişimler olmuştur. Modern dönem ile birlikte artık bireysel din anlayışlarının yaygınlaştığını görmekteyiz. Bu örnekler dinin toplumsal değişimlerden etkilendiğini göstermektedir. Toplum ve din arasındaki bu karşılıklı ilişki sosyolojinin kurucu isimlerinin de inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmada da sosyolojinin kurucuları olarak kabul edilen Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx'ın düşüncelerinden yola çıkılarak din olgusu tartışmaya açılmıştır. Bu sosyologların din olgusu hakkında geliştirdiği düşünceler kendi çalışmaları üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca sosyologların din hakkındaki düşüncelerine getirilen eleştirilere de değinilmiştir. Emile Durkheim dinin toplumsal işlevi üzerinde durmaktadır. Durkheim inancın toplumun bir arada tutulması için etkili bir faktör olduğunu düşünmektedir. Max Weber din ile ekonomi üzerinde bugün hala etkisi devam edecek düşünceler geliştirmiştir. Onun Protestanlığın bir kolu olan Kalvinizm ile kapitalizm arasında bir ilişki bulunduğunu görmektedir. Weber'e göre Kalvinizm'in Tanrı'nın değiştirilemez kaderinde uygun bir yere sahip olma ve Tanrı'yı memnun etme düşüncesi kapitalizmi doğurmuştur. Karl Marx çalışmada ele alınan ve din konusunda en olumsuz görüşlere sahip olan kişidir. Ona göre din insanların maruz kaldıkları haksızlıklara karşı susmalarında etkilidir. Bu üç klasik sosyolog, sosyolojinin en temel konularından biri olan din hakkında geliştirdikleri düşüncelerle kendilerinden sonra yapılan din çalışmalarında farklı düşünme yollarını temsil etmiş ve dikkate alınması gereken kişiler olmuşlardır.

ARTICLE INFO

ABSTRACT

Article History:

Received: 19 March 2024

Accepted: 18 June 2024

Keywords:

Sociology of Religion, Emile
Durkheim, Max Weber, Karl Marx

© 2024 PESA All rights reserved

Sociology has been examining the subject of religion since it was included among the sciences. The fact that religion has an important effect on shaping the society makes it necessary to examine this issue. In addition, religion has undergone transformations throughout history. The transition from the polytheistic beliefs of the past to theistic beliefs is related to the transformations of societies. Again, while institutional religion was valued by most people before the modern period, there have been changes in the structure of religion with modern times. With the modern period, we see that individual religious understandings have become widespread. These examples show that religion is affected by social changes. This reciprocal relationship between society and religion has also been the subject of investigation by the founding names of sociology. In this study, Emile Durkheim, Max Weber and Karl Marx, who are accepted as the founders of sociology, are discussed. In addition, the criticisms of sociologists' thoughts on religion are also mentioned. The ideas developed by these sociologists about religion are discussed through their own studies. We see that Emile Durkheim focuses on the social function of religion. Durkheim thinks that belief is an effective factor for keeping society together. Max Weber developed ideas on religion and the economy that will still have an impact today. It is seen that he found a relationship between Calvinism, a branch of Protestantism, and capitalism. According to Weber, Calvinism's idea of having a proper place in God's unchangeable destiny and pleasing God gave birth to capitalism. Karl Marx is the person discussed in the study and has the most negative views on religion. According to him, religion is effective in keeping people silent against the injustices they are exposed to. These three classical sociologists, with the ideas they developed about religion, one of the most fundamental subjects of sociology, represented different ways of thinking in the studies of religion carried out after them and became people to be taken into consideration.

GİRİŞ

Sosyoloji, kurulduğu andan itibaren toplumla az veya çok ilişkisi olan tüm konuları inceleme altına almıştır. Dünya üzerinde var olan dinlerden pek çoğu toplumsal kurumları etkileyen düzenlemeler barındırmaktadır. Bir sosyologun görevi din ve toplum arasında bulunan bu ilişkinin ayrıntılarını açığa çıkarmaktır. Bu husus sosyoloji biliminin alt dalı olarak din sosyolojisinin gelişmesine neden olmuştur. Bu çalışmada ortaya koydukları düşüncelerle sosyoloji ve din sosyolojisinde adlarından çokça söz ettiren, Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx'ın din hakkındaki düşünceleri ve bunlara getirilen eleştiriler konu edinilmiştir.

Sosyolojik düşünce tarihinde din ve toplum arasındaki ilişki sosyoloji biliminin kurucusu kabul edilen Auguste Comte'dan itibaren incelenmektedir. Comte'un meşhur üç hal yasası içerisinde din ile ilgili düşünceler barındırmaktadır. Comte'a göre, sadece pozitif anlayış insanların zihinsel uyuma ulaşmalarına imkân sağlar. Ona göre bilim sadece doktrin olarak değil mantıksal açıdan da teolojiyle uyum sağlamaktadır. Zaten insanlığı çoktanrılı dinlerden tektanrılı dinlere taşıyan da bilim olmuştur (Comte, 2019, s. 158). Comte var olan dinlerin hiçbirinin günün gereksinimlerini sağlamadığını düşünerek "İnsanlık Dini" adında bir din türetmiştir (Kurt, 2017, s. 57).

Bu üç sosyologun din hakkındaki görüşleri aslında bir temelde buluşmamaktadır. Örneğin Durkheim dini toplumun düzeni için işlevsel bir araç olarak görürken Marx dinin toplum için engel oluşturduğunu düşünmektedir. Hem Weber hem Marx ekonomi ve din arasındaki ilişkiyi inceledi ancak Weber dinin ekonomik faaliyetleri destekleyici yönü üzerinde daha fazla durdu. Ancak bu düşünürlerin görüşlerini ve bunlara getirilen eleştirileri incelemek, din konusuna farklı pencerelerden bakabilme imkânı sağlamaktadır. Makalenin önemi de klasik sosyologların din anlayışlarını kendilerinden sonraki etkileriyle sunmasından gelmektedir. Çalışma üç bölümden oluşmakta olup her bölümde bir sosyologun din olgusu hakkındaki sosyolojik görüşleri incelenmektedir.

1. Karl Marx'ın Din Anlayışı

Karl Marx geliştirmiş olduğu düşüncelerin içeriğinde toplumsal izahlar bulunduğu için sosyolojinin ve din sosyolojisinin önemli isimlerinden biri olmuştur. Genel olarak ekonomik koşullar üzerinde incelemelerde bulunan Marx, ekonomik koşulların gerçekleşmesi üzerinden farklı toplumsal durumları da ele almaktadır. Bunlardan birini de din oluşturur. Kendisinin çizmiş olduğu çerçeve içerisinde dinin iyi bir anlamda yer edinmediği görülmektedir.

Marx'ın din hakkındaki düşüncelerinde genel olarak olumsuz bir hava esmektedir. Örneğin onun "Din ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz bir dünyanın sıcaklığını, tinin dıştalandığı toplumsal koşulların tinini oluşturuyor. Din, halkın afyonunu oluşturuyor." cümleleri bu bakış açısını ortaya koymaktadır (Marx, 2009, s. 192). Marx'ın günümüzde klişeleşmiş bu son cümlesinin çözümlenmesi onun din hakkındaki düşüncelerini göstermektedir. Ona göre din insanların karşılaştıkları durumlar ve sahip oldukları konumları kabullenmeleri için onların uyuşturulmasını sağlamaktadır.

Marx insanı meydana getirenin din değil tam tersine dini meydana getirenin insan olduğunu düşünmektedir (Marx ve Engels, 2013, s. 34). İnsan tarafından meydana getirilen din zamanla insanı tutsak edecek güce ulaşmıştır. Din, insanları aldatici bir mutluluğa sevk etmektedir. Dinin ortadan kaldırılmasını istemek aslında insanların gerçek mutluluğa ulaşmalarını istemek anlamına gelmektedir (Marx ve Engels, 2013, s. 35). Dinin eleştirilmesi insanın kendi gerçekliğini yansıtmadan kurtulmuş bir insan olarak düşünmesi ve biçimlendirmesi için yapılmaktadır. Dinin ortadan kaldırılması insanın "kendi gerçek güneşinin çevresinde dönmesi" için gereklidir. Çünkü din eğer insan kendi çevresinde dönmüyorsa onun çevresinde dönen aldatici bir güneşten başka bir şey değildir (Marx, 2009, ss. 192-193).

İnsanların dinsel yansımadan kurtulması gerekmektedir. Bundan kurtulmanın yolu pratik çalışma hayatındaki ilişkilerin insanların arasında ve insan-doğa arasında akla uygun ilişkiler olarak çıkmaya başlamasıyla. Ancak özgür bir şekilde bir araya gelmiş insanlar bilinçli ve planlı denetim altına girdiğinde dinsel yansımadan sıyrılabilir (Marx, 2021a, s. 89).

Marx'ın din hakkındaki tahlili tarihsel bir incelemeyi içerisinde barındırmaktadır. Ona göre Ortaçağ'da kilise tarafından faizin kesin bir şekilde yasaklanmasından dolayı hiçbir ülkede genel bir faiz oranı uygulaması bulunmamaktaydı (Marx, 2021b, s. 596). Kilise koymuş olduğu faiz yasağı olmasaydı fazlasıyla zengin olamayacaktı. Çünkü faiz yasağı uygulamasının yanında sahip olunan mülkün borç alınan kişiye rehin bırakılması konusunda bir şey yapmıyordu. Bu durumdan Kilise, Kilise'ye bağlı belediyeler ve dinsel kurumlar özellikle Haçlı Seferleri sırasında büyük çıkarlar elde etti (Marx, 2021b, s. 610). Kilise, Ortaçağ'da kendi hiyerarşisini kurarken soy, servet ve toplumsal konumlardan bağımsız olarak en zeki bireylerden oluşturmuştur. Bu da papazların egemenliklerini sağlamlaştırmış ve kilisenin dışında bulunanları ezimlerinde başat rol oynayan faktörlerden biri olmuştur. Ona göre egemen sınıf hükmettiği kişilerin gerekli olanlarını kendisine katma konusunda ne kadar başarılı olursa o kadar sağlam ve tehlikelidir (Marx, 2021b, s. 599).

Marx tarihsel süreçte kilisenin -yani dinin- insanlar üzerinde tahakküm kuracak bir formüle evrildiğini düşünmektedir. Ortaçağ'dan sonra da din proletaryanın ezilmesi için bir araç olmuştur. Örneğin On Saat Yasası 1848'de işçilerin çalışma saatlerini düzenlemek için yürürlüğe girmiştir. Ancak bu yasanın varlığından rahatsız olanlar mülkiyetin, ailenin, toplumun, *dinin* kurtarılması gerektiği düşüncesiyle ayaklandılar ve işçi sınıfı bu haktan yoksun bırakıldı (Marx, 2021a, s. 278). Toplumun bir bölümünün diğer bir bölümü tarafından sömürülmesi tüm geçmiş çağlarda var olan bir olgudur. Komünist devrim sınıf karşıtıklarının tamamen ortadan kalkmasını sağlayacak ortak biçimler ya da genel düşünceler içerir. Komünist devrim geleneksel mülkiyet ilişkilerinden kopuş olduğu için geleneksel düşüncelerden de kopuşu getirir ve bu normaldir. Bu geleneksel düşüncelerden birini de din oluşturmaktadır (Marx ve Engels, 2013, s. 81).

Marx'ın din hakkındaki bu eleştirel düşünceleri onun siyaset ve din arasındaki ilişkiyi şekillendirmesinde de etkili olmuştur. Ona göre gerçek anlamda kusursuz bir Hristiyan devlet, Hristiyanlığa dayanmaz.

Hristiyan devlet derken Marx'ın kastettiği Hristiyanlığı devletin dini olarak kabul etmiş ve diğer dinleri dışlayıcı bir tavır içerisinde olan devlet değildir. Gerçekte bu devlet tanrısız ve demokratik bir devlettir, dini devletten çıkarıp sivil toplumun unsurları arasına süren devlettir (Marx, 1997, s. 22). Hristiyan devlette asıl olan insan değil yabancılaşmadır. Önemli olan tek insan kraldır ve kral diğer insanlardan farklı olarak Tanrıyla doğrudan bağlantısı olan dinsel bir varlıktır (Marx, 1997, s. 26).

Aslında Karl Marx, Max Weber'den çok önceleri din ve kapitalizm arasında bir bağlantı kurmaktaydı: "(...) kişisel emekleri arasında eşit insan emekleri olarak ilişki kurmak olan meta üreticilerinden oluşan bir toplum için (...) soyut insan kültürüne sahip olan Hristiyanlık ve özellikle de bunun burjuva gelişiminin ürünleri olan Protestanlık, deizm vb.'dir." (Marx, 2021a, ss. 88-89). Buradaki doğrudan alıntıda da görüldüğü üzere Marx meta üretimiyle ilişkilendirdiği kapitalizmin gelişmesine imkân sağlaması açısından Protestanlığı göstermektedir. Bu noktayı her ne kadar Weber'den önce vurgulamış olsa da bunu sistemli bir şekilde ele almamıştır. Weber'in Protestanlık ve kapitalizm arasında daha temelli ve sistemli söylemlerinin olduğu ifade edilebilir.

Marx nihayet olarak dinin yeryüzünden kalkacağını düşünmüştür. Buna yol açacak olan da komünist devrimdir. Toplumsal koşullar her altüst olduğunda dinsel düşüncelerde de bir altüst oluşa yol açmaktaydı. Ancak komünist devrimin kendisinden öncekilerden farkı dinin üstün bir biçiminin yüceleştirmesinin bulunmamasıdır. Komünist devrimle birlikte her türlü din reddedilmelidir (Marx ve Engels, 2013, s. 87).

1.1. Karl Marx'ın Din Düşüncesine Eleştiriler

Karl Marx'ın ortaya koymuş olduğu düşünceler kendisinden sonra pek çok taraftar ve eleştirmen bulmuştur. Onun dinin yabancılaştırıcı etkisi hakkındaki iddiası ve bir vakit sonra dinin yeryüzünden silineceği tezi de aynı şekilde taraftar ve eleştirmen bulmuştur. Aslında bakacak olursak Marx'ın kapitalist dünya düzeninin yerini sosyalist dünya düzeninin alacağına yönelik iddiası gerçekleşmenin ötesinde büyük bir zayıflama yaşamıştır. Nitekim eskiden Marksist olan ülkeler kapitalist hale gelmişlerdir ve bugün, Marksist olduğunu söyleyen ülkeler kapitalizmin bürokratikleşmiş bir şekilden başka bir şekilde bulunmamaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2019, s. 72).

Çalışmanın önceki paragraflarında ifade edildiği şekilde Marx, dinin insanları maruz kaldıkları haksızlıklara uyuşturduğu ve bir gün yeryüzünden tamamen silineceğini düşünmektedir. Baskının meşrulaştırıcı aracı olan din, proletaryanın uyanışını engelleyen bir araç olmaktadır. Bu nedenle bir gün tamamen silinip gitmesi beklenmektedir. Marx'ın dinin ortadan kalkacağına dair düşüncesi onun proletarya için zararlı olmasından gelmektedir. Günümüzde proletarya sınıfının şeffaflaşması üzerinden dinin işçi sınıfını ezmenin bir aracı olmadığı eleştirisini getirebilmek mümkündür.

"Marksizm Sonrası" adlı kitabın yazarı Ronald Aronson kendisinin Marksist olduğunu söylemektedir ancak ona göre Marksizm sonra ermiştir ve Marksist kuramcılar dünyayı incelerken savrulmuş bir haldedirler. Aronson birkaç madde üzerinden Marksçi kuramın miadını doldurduğunu ifade etmektedir. Ona göre; a) İşçi sınıfı günümüze geldikçe daha da yoksullaşmamıştır. b) Sınıf yapısı burjuvazi ve proletarya olarak ikiye ayrılmaz. c) İşçi sınıfının çok fazla parçalı hale gelmesi bir sınıf bilinci oluşmasını daha zor hale getirmiştir. d) İşçilerin günümüzde kendi kimliklerini "işçi" olarak tanımlamamaları mümkündür. Artık insanların pek çok kimliği bulunmaktadır (Ritzer ve Stepnisky, 2019, ss. 325-326). Proletaryanın kendisinden beklenen atılımı yapmaması ve bugün hala Marx'ın işçi sınıfına dâhil ettiği kesimin dini bir baskı altında olduklarını dile getirmemeleri Marx'ın din düşüncesinin bir eksisi olarak karşımızda bulunmaktadır.

Marksist tarih görüşünün zorluklarından biri, belirleyici faktör olarak ekonomik ilişkileri vurgulamasıdır. Marksist düşüncede bu nedenle ekonomik faktörün politikadan, hukuktan ve dinden daha önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu düşünce 20. yüzyılın olayları ile birlikte büyük bir sıkıntı

içerisindedir. İlk olarak, Marx'ın Komünist Manifesto'da yazdığı gibi dünya işçilerinin birleşmesi, bir vatanlarının olmaması yani ulus devlet sınırlarını aşmalarını gerektiriyordu. Ancak Marx'ın ölümünden 30 yıl sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler tüm dünyada ulus devletlerin yükselişe geçmesi yani milliyetçiliğin artışıyla sonuçlandı. İkincisi, toplumu ekonomik faktör üzerinden bölmeyen günümüzde etkisiz olmasıdır. Bugün artık Marksist sınıf anlayışından daha kapsamlı ve etkili ayrımlar tüm toplumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Son olarak da Marx'ın tükenmiş bir güç olarak gördüğü din günümüzde hala devam etmektedir (McLellan, 1998, ss. 373-374). Bunu 21. yüzyılın terör örgütü olacak dereceye gelen radikal inanışlarında, 20. yüzyılın insanlık tarihine armağanlarından olan yeni dini hareketlerde görmek mümkündür.

Marx, dinin kökeninde neler olduğu konusunda net olamamıştır. Çoğu zaman dini hâkim sınıfın ideolojisiyle ayrılmaz bir bağı olduğu için gerici olarak nitelendirilmeye eğilimi taşımaktaydı. İdeoloji, Marx'ın düşüncesinde sınıf sömürsünü gizlemek için kullanılmasıyla ötürü olumsuz bir anlam taşımaktaydı. Marx din ve ideolojiyi özdeş görme eğilimindeydi, hatta dinin ideolojik amaçlarla icat edildiğini ileri sürmüştür. Marx'ın bu başlangıç noktası, dinin ortaya çıkışını insanlık tarihinin sonuna doğru koymak anlamına gelmekteydi. Bu düşünce Marx'ta dinin sınıflı toplumdan önce var olup olmadığı sorusunun cevaplanmamasıyla sonuçlanmıştır (Saxton, 2006, s. 329).

Marx'ın geliştirmiş olduğu kuram içerisinde barındırdığı kesin öngörüler üzerinden alınacak olursa, kendisinden sonra toplumu pek fazla ifade edememiş gözükmektedir. Ancak Marx ortaya koyduğu sosyoloji düşüncesiyle kendisinden sonra pek çok kişi üzerinde etki bırakmıştır. Marx'ın Gramsci, Bourdieu, Wallerstein, Frankfurt Okulu gibi düşünce insanları/kurumları üzerinde göz ardı edilemeyecek bir etkisi bulunmaktadır. Marx'ın dinin tahakküm kurduğu düşüncesi aslında bir açıdan doğrudur. Din, meşrulaştırma gücü olduğu için haksız konumlanmaları da tahakküm altında olanlara kabul ettirebilir. Ancak bunun dinin asli bir özelliği olmadığı Marx'ın öngörüsünün gerçekleşmemesiyle bir daha kanıtlanmıştır. Bu nedenle yeni Marksist okumalarda dinin daha gerçekçi incelemelerinin yapılması gerektiğini ifade edebiliriz.

2. Emile Durkheim'in Din Anlayışı

Emile Durkheim'in sosyoloji düşüncesinde din ve onun toplum üzerindeki etkilerinin incelenmesi meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Durkheim sosyolojinin asıl hedefinin toplumsal olguların incelenmesi olduğunu düşünmektedir. Ona göre olgular, politik toplum, mezhep, siyasi ya da edebi okullar veya meslek grupları şeyleri ifade etmektedir ve bunların kaynakları birey olmadığı için dayanaklarını toplumsallık oluşturmaktadır (Durkheim, 2020a, s. 34).

Durkheim'a göre toplumsal olgular bireyin dışında bir varlığa sahip olan düşünme, hissetme ve davranma biçimlerini ifade etmektedir. Her toplumsal olgu insandan bağımsız olduğu için dışarıdan dayatılır ve bu nedenle de zorlayıcı ve baskıcı bir güce sahiptir. Durkheim dini de toplumsal olgu olarak ele almaktadır. Herhangi bir inanca sahip kimse doğduğunda kendi etkisi olmadan şekillenmiş bir dini inanç ve pratik sisteminin içerisine girmektedir (Durkheim, 2020a, s. 32). Bir toplum sadece bireylerden oluşmamaktadır. Toplum bireylerin yanında ortak yaşam için önemli olan şeyleri de içermektedir. Bunlar o kadar maddeleşirler ki dış dünyanın bir unsuru niteliği kazanırlar. İşte bunlara toplumsal olgu denmektedir (Durkheim, 2019, s. 303). Dinin de bir toplumsal olgu olması ve Durkheim'in toplumsal olguları sosyolojisi içerisinde incelemesi din hakkında araştırmalar yapması ile sonuçlanmıştır.

Durkheim'in dini en kapsamlı şekilde ele alıp incelediği çalışması "Dini Hayatın İlk Biçimleri" adlı çalışmasıdır. Durkheim bu çalışmasında ilkel dinleri incelemeye almasının sebebinin açıklarken genel olarak din hakkındaki görüşlerinden bazılarını da ifade etmektedir. Ona göre esas olarak hiçbir dinde kusur yoktur çünkü bütün dinler kendi açılarından doğrudurlar. İnsanda zihinsel yetenekleri harekete geçirme bakımından bazı dinleri diğerlerinden daha üstün olarak ifade edebilmek mümkünse de dinleri ayrı sınıflara bölmek için yeterli olmamaktadır. Durkheim, ilkel dinleri incelemesinde dinleri küçük düşürme gibi bir amacının olmadığını söylemektedir. İlk dinler de insanlarda aynı ihtiyaçları

karşılama, bireyler için aynı rolü oynamaktadırlar. Günümüzdeki dinlerle aynı nedenlerle ortaya çıkmış olmaları ve dini yaşamın doğasını açığa çıkarmak için ilk örnekler olmaları sebebiyle Durkheim bu dinleri incelemeye aldığını söylemektedir (Durkheim, 2020b, ss. 6-7).

Durkheim din ve toplum arasında mutlak bir birliktelik görmektedir. Ona göre nerede bir dini yaşam gözlemleniyorsa orada mutlaka bir grubun (toplumun) olduğunu söyleyebilmekteyiz. Bireylere ya da belli bir kuruma has olan sözde özel ibadetlerin bile bu şartı yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü bu ibadetler her zaman bir grup tarafından gerçekleşir ve bu özel din, genel dinin sadece özel bir biçimini oluşturmaktadır (Durkheim, 2020b, s. 37). Durkheim din adına yapılmış herhangi bir şeyin boş yere yapılmış olmadığını iddia etmektedir. Ona göre bunu gerçekleştiren toplumun kendisidir ve bu faaliyetin sonucundan faydalanacak olan da yine toplumdur (Durkheim, 2020b, s. 332).

Durkheim'ın Dini Hayatın İlkel Biçimleri çalışmasında meşhur din tanımını da bulabilmek mümkündür: "Bir din, kutsal olanın yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış olanla ilgili inançlar ve vecibelerden oluşan birleştirici bir sistemdir. Bu inançlar ve vecibeler, bunların müridi olan bütün insanları kilise ya da cemaat diye adlandırılan tek ve ahlaki bir toplum olarak bir araya toplar." (Durkheim, 2020b, s. 40). Durkheim dini salt tören ve ayinlerden yani ibadetten oluşan bir şey olarak görmemektedir. Ona göre din sadece bir davranış sistemi değil bunun yanında insanın karşılaştığı meselelere çözümleri olan bir düşünceler sistemidir (Durkheim, 2020b, s. 340).

Durkheim "İntihar" adlı çalışmasında da dine yer vermektedir. Durkheim intiharın bireysel bir durum olarak ve dolayısıyla birbirinden bağımsız çalışılmaması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre intiharları bir bütün olarak ele alıp incelemek ve belli bir zaman ve toplum üzerinden çıkan sonuçları değerlendirmek yaşanan intiharların toplumsal olgularla ilişkisini gösterecektir (Durkheim, 2019, s. 20). Bu çalışmasında intihar ve toplumsal bir olgu olan din arasında bazı ilişkiler olduğunu tespit etmiştir. Örneğin İspanya, Portekiz ve İtalya gibi Katolik ülkelerde intihar çok fazla görülmezken Almanya ve Danimarka gibi Protestan ülkeler intiharların en fazla görüldüğü ülkelerdendir (Durkheim, 2019, s. 133).

Durkheim bunun birkaç nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Birincisi Protestanların intihara daha fazla eğilimli olmasında inançlarında özgür sorgulama ruhunun bulunmasıdır (Durkheim, 2019, s. 139). İkinci sebep birincisinin sonucu olarak ele alınabildiği gibi ayrı bir başlıkta da gösterilebilir. Buna göre Protestan inancının özgür düşünmeye imkân sağlaması nedeniyle din insan hayatında daha az baskındır ve bu sebeple toplumda bütünlük az görülmektedir. Protestanların Katolik Kilisesi'ne mensup olanlardan daha fazla intihar etmesinin sebebinin bütünleşmemiş yapıları oluşturmaktadır (Durkheim, 2019, s. 141). Durkheim buradan hareketle dinin insanların intihar edip etmemelerinde etkili bir toplumsal olgu olduğunu göstermektedir. İntihar çalışmasını bu sonuçları sebebiyle Durkheim'ın din ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar arasında ele almak mümkündür.

Durkheim "Toplumsal İş Bölümü" adlı çalışmasında da dinden bahsetmektedir. Bu çalışmasında mekanik dayanışma ve organik dayanışma üzerinden ahlaki çözümleri incelemektedir. Durkheim'ın düşüncesine göre dinin toplum üzerinde sahip olduğu etki gittikçe azalmaktadır. Ekonomik etkinlikler gittikçe gelişme göstermektedir ve insan hayatında birincil rol oynamaktadır. Bu nedenle ekonomik işlevler karşısında askeri, idari ve dinsel işlevlerinin alanı gittikçe küçülme göstermektedir (Durkheim, 2020c, s. 23).

Durkheim'ın Toplumsal İşbölümü'nden farklı çalışmalarında da dinin insan ve toplum üzerindeki etkisinin zayıfladığına dair söylemlerinin olduğu görülebilir. Örneğin Durkheim'a göre din insanların özgür düşüncelerini baskılayarak onları intihardan korumaktadır. Ancak dinin sahip olduğu bu güç gittikçe zayıflamaktadır ve bu işlevini gerçekleştirmesi gittikçe zor hale gelecektir (Durkheim, 2019, s. 367). Dini Hayatın İlkel Biçimleri adlı çalışmasında da Durkheim atalarımızı coşturan büyük olayların günümüzdeki isteklerimizle çeliştikleri için bizlerde aynı coşkuyu yaratamadığını ifade etmektedir. Artık, Hristiyanlıkta bulunan efendinin kölesine insanca muamele etmesi emri bizlerde bir heyecan

oluşturmamaktadır. Bu nedenle “eskilerin Tanrı’ları ya gittikçe yaşlanıyor ya da ölüyorlar.” (Durkheim, 2020b, s. 339). Durkheim’ın din düşüncesinin temelinde toplumun bulunduğunu söyleyebilmekteyiz. Ona göre din toplum tarafından oluşturulan ve toplumun faydası için kullanılan bir araçtır. Bu düşüncenin günümüzde dinin işlevsel olarak ele alınması konusuna katkı sağladığı görülebilmektedir.

2.1. Emile Durkheim’in Din Düşüncesine Eleştiriler

Emile Durkheim, geliştirmiş olduğu din düşüncesiyle kendisinden sonra din ve toplum hakkında geliştirilen görüşlere büyük bir etki yapmıştır. Onun en büyük etkilerinden birini bugün hala sosyal bilimlerin gündem konularından olan sekülerleşme oluşturmaktadır. Sekülerleşme, esasında dinin kamusal alandaki görünürlüğünün azalması anlamına gelmektedir ve işlevselci yaklaşımın doğurduğu sonuçlardandır. Durkheim’ın din hakkındaki düşüncelerine getirilen eleştirileri görebilmek için sekülerleşme kavramına göz atılması gerekmektedir.

Fransa’da sekülerleşme on sekizinci yüzyılda kendisini açığa çıkarmaya başlamıştır. Bu sürecin ateşleyicisi kilise ve devletin birbirinden ayrılmasını öngören ve dinden bahsetmeyen bir medeni hukuk olmuştur. Ülkede; aile, sözleşmeler vs. kilisenin kontrolünden alınarak devletin eline geçmiştir. Bu sayede laik devlet okulları açılmaya başlamıştır. Dini gereksinimlerin ön plana alınmasından ziyade devlet okullarının laik ve tarafsız olmaları kanunla mecburi kılınmıştır. Durkheim, yapmış olduğu çalışmalarla “laik ruh”un yaşatılmasında büyük bir rol oynamaktaydı. Sorbonne’da Eğitim Bilimleri’nde göreve başladığında ileride öğretmen olacak kişilere ders vermiştir ve böylece fikirleri Fransa’nın tüm devlet okullarına yayılmıştır. Durkheim’ın din karşıtı bir dünya görüşünün olması, öğretmenler tarafından sekülerleşmiş dünya görüşünün yeni nesillere aktarılmasına yol açmıştır (Dobbelaere, 2012, ss. 16-17).

Durkheim özelinde sosyolojinin geliştiği döneme bakacak olursak entelektüel sınıfın dinden uzaklaştığı bir zamana denk geldiğini görmekteyiz. Sosyolojinin kurucularından sayılan Durkheim’ın da kurumsal dine karşı olumsuz bir tutum içerisinde bulunması onun düşüncelerinden geriye bir sekülerleşme teorisi değil sekülerleşme doktrini bıraktı. Bu doktrin doğruluğunu test etmenin gerekmediği kadar açık bir doktrindi. Bu nedenle insanlar sekülerizme olan bağlılıklarını kutsallaştırdılar (Hadden, 2002, ss. 133-134). Ancak sekülerizme pek çok açıdan eleştiri getirilmektedir. Örneğin Hadden, sekülerleşme teorisinin dört eleştiri noktası olduğunu düşünmektedir: a) Teorinin sistematizasyonunun olmaması. b) Yapılan çalışmaların teoriyi desteklememesi. c) Kurumsal dinlerin yaygın olduğu yerlerde sekülerleşme etkisi görülmesine rağmen yeni dini hareketlerin canlanması d) Dinin devrimler, reformlar, isyanlarla ilişkisinin arttığı ülkelerde dini yaşayışta artışın olması (Hadden, 2002, ss. 139-140). Durkheim esasında dinin toplum için faydalı bir olgu olduğunu düşünmekteydi. Ancak mevcut halleriyle kurumsal dinlerin toplumun bütünlüğünü sağlamaktan ziyade zarar verdiğini de düşünmekteydi. Bu yüzden toplumun seküler bir inanç etrafında bütünleşmesi gerektiğini iddia ediyordu. Sekülerleşme tezine getirilen her itiraz aslında Durkheim’a getirilen bir itiraz olmaktadır.

Durkheim’ın din tanımına çalışmanın önceki paragraflarında yer verilmiştir. John Bird, Durkheim’ın din tanımıyla ilgili birtakım sıkıntıların olduğunu ifade ederek iki eleştiri noktası geliştirmiştir. Birincisi, toplumsal dayanışmayı sağlayan tüm inanç ve pratiklerin din kabul edilip edilmeyeceği meselesidir. Bir seçimde oy kullanmak, insanların demokrasiye bağlılıklarını gösterir ama dini bir form olarak ifade edilemez. Eğer toplumsal dayanışmayı sadece dinin sağlamadığını düşünüyorsak o zaman dinsiz bir toplumda sosyal dayanışmayı neyin sağladığını ifade edebiliriz? Dinin yerine geçen vekil dinler (milliyetçilik gibi) var mıdır (Bird, 2017, s. 28)? İkinci eleştiri noktası kutsal fikri ile ilgilidir. Dini ibadetlerde kutsal olanın ne olup olmadığını belirlemek kolaydır. Durkheim insanlar bir şeye kutsallık atfetmişse o şeyin kutsal olduğunu iddia etmektedir. Ancak din dışı unsurlara da kutsallık atfedildiği görülebilmektedir. Örneğin pek çok ulus devlet bayraklarına, pek çok futbol taraftarı takım oyuncularına kutsal olarak bakmaktadır. Eğer işlevsel bir din tanımı kullanıyorsak, futbol gibi dini olmadığı apaçık belli olan şeyleri de din olarak kabul etme imkânı bulabiliriz (Bird, 2017, s. 29).

Emile Durkheim'ın din düşüncesine başka eleştiriler de getirilmiştir. Örneğin onun Dinsel Hayatın İlk Biçimleri çalışmasında incelemeye aldığı Avustralya yerlilerini doğrudan gözlemlememesi ve bu konuda etnologların yazdıkları yorumlardan hareket etmesi bir eleştiri noktasıdır. Durkheim'ın bu çalışmasında totemizmden çıkardığı sonuçları tüm dinlere genellemesi hatalı bir değerlendirme olarak eleştirilmiştir. Ayrıca kutsal kavramını basite indirgeyerek Tanrı yerine toplumu koymasıyla topluma fazlasıyla olağanüstü güç vermekle de eleştirilmiştir (Kurt, 2017, s. 63).

Durkheim'ın din hakkındaki düşünceleri çeşitli eleştiriler olsa da kendisinden sonra gelen pek çok düşünür üzerinde Durkheim'ın etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Onun toplumun sürekliliği için dinin getirilerinin olduğu hakkındaki iddiası kendisinden sonra çeşitli şekillerde benimsenmiştir. Örneğin son ve en net halini Bellah'ta alan sivil din düşüncesinin temellerinde Durkheim'ın dinin toplumun ve kurumların sürekliliği için gerekli olduğu düşüncesi bulunmaktadır.

3. Max Weber'in Din Anlayışı

Din sosyoloji konusunda önemli çalışmalar gerçekleştirmiş olan klasik sosyoloji düşünürlerinden biri de Max Weber'dir. Weber, kapitalizm gibi modern bir sistemin oluşumunda Protestanlığın önemini göstermesi ve peygamber-rahip-büyücü arasında ele aldığı ilişkilerden ötürü din sosyoloji için dikkate değer bir sosyologdur. Ancak Durkheim'da olduğu gibi Weber'de de saha araştırması bulunmamaktadır. Dünya üzerindeki çeşitli dinlerin bu incelemesi ve Weber'in yazım tarzı, din hakkında geliştirmiş olduğu fikirlerin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır.

Weber peygamberi "kendi misyonuna dayanarak dinsel bir doktrini ya da ilahi emri tebliğ eden salt bireysel bir karizma sahibi" (Weber, 2018a, s. 565) olarak ele almaktadır. Weber'in geliştirmiş olduğu karizma kavramı hem bu açıdan hem de Weber tarafından tanımlanması açısından dinsel bir çağrışımda bulunmaktadır. Ona göre karizma terimi herhangi bir kişinin olağanüstü, doğaüstü, insanüstü veya diğer insanların sahip olmadığı ayırt edici özelliklere sahip olması anlamına gelmektedir. Bu özellik sıradan insanların elde edebileceği bir şey olarak görülmediği için ilahi kökenli sayılır ve bu özelliklere sahip olan kimse lider kabul edilir. Bu açıdan karizmatik liderlik biçimi ortaya çıkmaktadır. Karizmatik otoritede asıl önemli olan liderin takipçilerinin bu kişiyi gerçekte nasıl gördükleridir. Yani karizmanın geçerli olmasını sağlayan şey hâkimiyet altında bulunanların onu kabul etmesidir (Weber, 2018a, s. 362).

Bir karizmatik otorite ve gelenek her zaman içeriğinde dini unsurların görülebileceği bir sadakat ve sorumluluk duygusuna dayanmaktadır (Weber, 2018b, s. 486). Karizma insanlarda bulunduğu gibi farklı nesnelere de bulunabilir. Nerede ve kimde bulunursa bulunsun karizma Tanrı vergisi bir yetenektir (Weber, 2018b, s. 524). Buradan hareketle Weber'in karizmayı bir meşrulaştırma aracı olarak gördüğünü ve karizmanın temelini dinden gelebileceğini düşündüğünü söyleyebilmekteyiz. Böylelikle Weber'in sosyolojisinde dini meşruiyetin bir yer edinebildiğini ifade edebilmekteyiz.

Weber kapitalizm ve din arasında önemli ilişkilerin olduğunu göstermiştir. Onun "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu" adlı eseri bu ilişkinin gösterilmesine ayrılmış müstakil bir çalışmadır. Weber öncelikle mezhep üyeliği ile kilise üyeliği arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre mezhep üyeliği kişinin doğuştan mensup olduğu kilise üyeliğinden farklılaşmaktadır. Kilise sahip olduğu güç ile Tanrı'nın inayetini düzenler ve dinsel lütuf dağıtabilir. Bir kimsenin kiliseye bağlı olması ilke olarak zorunludur ve bu zorunluluk üyenin ahlaki vasıfları konusunda bir şey kanıtlamamaktadır. Bunun tersine bir mezhep belli ilkeleri bulunan ve din ve ahlak açısından yetkin kimselerin isteyerek kurdukları bir birliktir. Bir kimse kendi tercihiyle herhangi bir mezhebe dâhil olmaktadır (Weber, 2019a, s. 293).

Weber'in bu düşüncesinin bizim genel algımızda bulunan mezhep fikriyle örtüşmediğinin bilincinde olmak gerekir. Weber bir mezhebin doğuştan zorunlu olarak üyelerinin olmadığını söylemektedir. Bir mezhep üyesi cemaate katılabilmek için belirli nitelikleri kendisinde toplamalıdır. Kişi cemaat içerisinde

saygı kazanabilmek için bu sahip olduğu nitelikleri sürekli olarak kanıtlamak zorundadır. Weber'e göre bu rasyonel modern kapitalizmin gelişmesiyle yakından ilgilidir (Weber, 2019a, s. 308).

Weber, dünya üzerindeki çeşitli dinleri inceler ve Protestanlığın kapitalizmin gelişmesinde önemli etken olduğunda karar kılar. İncelemesine göre Protestan sermaye sahipleri, bir işletmedeki üst düzey çalışan veya yönetici oranı geri kalanlara oranla daha yüksektir ve Weber'e göre bu olgu tarihsel temellere dayandırılabilir (Weber, 2019b, s. 7). Katolikler Protestanların aksine kapitalist kazanca uzak durmaktadırlar (Weber, 2019b, s. 11). Katoliklikte dünyadan yüz çevirme arzusu vardır ve bu Katolikliğe sofuluk özelliği eklemektedir. Bu da Katoliklerin dünya malına karşı büyük bir ilgisizlik duymasıyla sonuçlanmıştır (Weber, 2019b, ss. 13-14).

Tanrının kendisi için fedakârlık ve dürüst davranış örneği gösterenleri zenginlikle kutsayacağı inancı tüm dünyada görülebilecek bir inanç türüdür. Ancak Protestan mezhepleri diğerlerinden farklı ve bilinçli olarak bu inancı ilk kapitalizmin "doğruluk en iyi siyasettir" inancıyla bağdaştırdılar. Bu düşüncenin sürdürülmesinde de devamlılık sağladılar (Weber, 2019a, s. 300). Kapitalizmin gelişmesinde en büyük etkinin Pietizm tarafından verildiği görülmektedir. Pietizm, Weber'in ifadesiyle "ayrı bir tarikat kurmaya kadar varmadan, bütün bireylerin bu toplum içinde dünya hazlarına kapalı şekilde Tanrı'nın isteğine yönelik bir yaşam sürmesine rehberlik yapmak; böylelikle gerçek iç yenilenmeyi, günlük yaşamda dışa vurulan davranışlara da yansıtma" (Weber, 2019b, s. 122) amacını taşımaktadır.

İnsan yeryüzünde bağışlanmasını garantilemek için gündüz vakti kendisini gönderenin ona verdiği işleri yapmak zorundadır. Tanrı'nın şanını yüceltmek her Calvinist'in görevidir ve onu yüceltmek eğlence ve zevk ile değil eylemler ile olur. Bir insanın zamanını boşa harcaması bütün günahların ilki ve en ağır olanıdır. Her boşluk Tanrı'nın şanı için çalışmaktan insanı uzaklaştırır (Weber, 2019b, s. 144). Püritenizm Weber'e göre Hristiyanlığın sevginin evrenselliği düşüncesinden vazgeçerek dünya üzerinde bulunan tüm işleri Tanrı'nın iradesine hizmet eden bir süreç olarak rasyonelleştirmiştir (Weber, 2019a, s. 319).

Bir kimsenin sahip olduğu mülkiyet ne kadar çok olursa Tanrı'nın yüceliğini daha fazla yükseltmek amacıyla onu çoğaltmak için çalışması da daha fazla olur. Bu düşünce -sürekli kazanma arzusu- kapitalizme işte bu inanış üzerinden gelmiştir (Weber, 2019b, s. 155). Kapitalizmin gelişmesinde Protestan sofuluğunun etkisi büyüktür. Ancak sofuluk dünya içinde daha fazla etkin olmaya başladıkça mal üzerinde kontrol kurma arzusu baş edilemeyecek bir hal aldı. Kapitalizm bir vakit sonra mekanik temele dayandı ve bu vakitten sonra da sofuluk temeline ihtiyaç duymamaya başladı (Weber, 2019b, s. 165).

Weber Protestanlık dışındaki farklı inanışların neden kapitalizme yol açmadığı düşüncesiyle de ilgilenmiştir. Örneğin ona göre ilk başlarda İslam, diğer din mensuplarından vergi alarak yükselmeyi amaçlıyordu. Aynı zamanda İslam bir ganimet diniydi ve ilk Müslümanlar ganimetler sayesinde zengin olmuşlardı. Savaş ganimeti ve siyasal genişleme ile artan zenginlik ile Püriten dinindeki zenginliğin rolü birbirine zıttır. İslam'da bir dindarın gösterişli olması tavsiye edilmektedir ve bu Püriten inanışına zıt bir durumdur. Bu durumun feodal statü kavramıyla ilişkili olduğu söylenebilir (Weber, 2018b, s. 758).

3.1. Max Weber'in Din Düşüncesine Eleştiriler

Weber'in ortaya koyduğu pek çok farklı temel çalışması bulunmaktadır. Weber, Spencer'in betimsel çalışmalarında olduğu gibi, ayrıntıları karmaşık bir biçimde ortaya koyduğu için düşüncesinin ana temasını belirlemek zor olmaktadır. Yani Weber'in eserlerinden genel bir teori çıkartmak çok zordur. Bu eserlerden üretilen genellikle zengin betimlemeler, ideal tipler ve pek çok konu hakkında karmaşık nedensel önermelerdir (J. Turner, Beeghley ve Powers, 2021, ss. 255-256). Weber'in çalışmalarının genel bir teori etrafında şekillenmemesinden onun din hakkındaki düşünceleri de etkilenmiştir. Kendisi din hakkında çeşitli eserlerinde parça parça ifadeler kullanmaktadır. Kendisinden sonra gelen

düşünürler tarafından bu parçalar birleştirilerek Weber'in din düşüncesi hakkında yorumlar geliştirilmiştir.

Weber'in din hakkındaki çalışmalarında güttüğü gaye; Batı dışı bir uygarlığın kendine özgü dini ve kültürel kaynaklarının, Protestanlığın Batı'da gerçekleştirdiği gibi, kapitalist ruhun yükselişine neden olup olmadığını bulabilmektir. Bu nedenle Weber'in Çin, Hindistan ve İslam dünyası ile ilgili çalışmaları Protestan ahlakı tezine benzemektedir. Weber'in amacı bazı dinlerin kapitalist aktiviteye katkı sağlayıp sağlamadıklarını araştırmak değildi. Bunun aksine amacı, kapitalist ruhun olmadığı yerlerde kapitalist ruhun nasıl ortaya çıktığını bulmaktı. Ancak Weber'den sonra çoğu yazar, Weber'in çalışmalarını modernleşme ve kalkınmayla ilişkilendirerek incelemiştir. Bu yüzden Hinduizm'in Hindistan'ın geri kalmasına, Konfüçyanizm'in de Güney Kore ve Japonya'nın ilerlemesine katkıda bulunduğunu iddia eden pek çok araştırma ortaya konulmuştur. Weber'in çalışmalarını tercüme eden Hans Gerth ve Don Martindale gibi kişiler de Weber'in çalışmalarını endüstrileşme ve modernleşme konusundaki engellerle ilişkili olarak görmüşlerdir. 2. Dünya Savaşı sonrasında Marx'ın karşısına bir isim çıkarmak isteyen Amerikalı sosyologların, Weber'in din araştırmalarını amacından saptırdıkları aşikârdır. Bu saptırma, kalkınmak isteyen ülkelerin bunu gerçekleştirememesinde düşünce yapılarının etkili olduğunu içermektedir (Gellner, 2012, ss. 101-102).

Bryan Turner'ın Weber'in İslam düşüncesine eleştirel bir yaklaşımla yazılmış olan bir eseri bulunmaktadır. Bu eserin bazı noktalarında Weber'e hakkı teslim edilirken bazı yerlerde İslam hakkındaki düşüncelerine eleştiriler getirilmiştir. Örneğin Turner'a göre Weber kapalı şekilde Hz. Muhammed'in fırsatçı olduğunu ve ilk inananların sadece ganimet ve fetih beklentisi içerisinde İslam'ı kabullendiklerini ifade etmektedir. Bu açıdan Weber Müslümanların olayları yorumlama şeklini ihmal etmektedir ve Hz. Muhammed'e cinsel serbestlik atfetmektedir. Weber bu düşüncesiyle sosyolojisinin temel fikirlerinden ayrılmakla birlikte on dokuzuncu yüzyılın İslam hakkındaki sığ düşüncelerini sorgulamadan kabul ettiğini göstermektedir (B. Turner, 2019, s. 67). Turner'ın da üzerinde durduğu gibi Weber'in İslam dini hakkındaki araştırmasının yetersiz kaldığını ifade edebiliriz.

Ancak Weber, kendisinden sonra gelen pek çok düşünürü din düşüncesi ile etkilemeyi de başarmıştır. Örneğin sosyolojisi için önemli bir kavram olan alan kavramını Bourdieu, Weber'den aldığını şu şekilde ifade etmektedir: "Alan kavramını hem Weber'e karşı hem de Weber'le birlikte, onun rahip, peygamber ve büyücü arasındaki ilişkiye dair sunduğu analiz üzerinden inşa ettim." (Bourdieu, 1990, s. 49) Bunun yanında Berger yasallaştırma (meşrulaştırma) kavramını Weber'den aldığını ifade etmektedir. Berger 'Kutsal Şemsiye' adlı çalışmasında yasallaştırma kavramını sosyal düzeni açıklama ve haklılaştırma işlevi gören toplumsal olarak nesnelleşen "bilgi" olarak ifade etmektedir. Dipnotta da yasallaştırma kavramını genişletmeye tâbi tutarak Weber'den aldığını dile getirmektedir (Berger, 2011, s. 89). Yine Berger teodise kavramını Weber sosyolojisi üzerinden ele aldığını ifade etmektedir. Weber'in "bu dünyada karşılık vaadi, öte dünyada karşılık vaadi, düalizm ve karma doktrini" olarak belirlediği teodisenin dört rasyonel tipolojisini kullanmaktadır (Berger, 2011, s. 123). Weber'in çalışmalarında bütün bir halde görülemeyen din düşüncesi, kendisinden sonra gelen sosyologların sosyolojik düşünce geliştirmelerine büyük bir katkı sağlamıştır. Modern dönem sosyolojisinin bazı önemli sosyologlarının Weber'in din düşüncesi temelli çalışmaları bu hususta dikkate alınmalıdır.

SONUÇ

Din, toplum ile karşılıklı etkileşimi olan bir olgudur. Her dinin mutlaka toplumsal düzenin kurulması ve sürdürülmesi konusunda söyleyecek sözü olmuştur. Aynı şekilde toplum da sahip olduğu farklı araçlar ile birlikte din üzerinde etkili olabilmıştır. Sosyoloji, kendisine ana inceleme alanı olarak toplumu ve toplumsal ilişkileri konu edinirse din ile de ilgilenmesi gerekmektedir. Çalışmada ele aldığımız Durkheim, Weber ve Marx da dinin toplum için öneminin farkındadır ve bu konu hakkında olumlu ya da olumsuz bir görüş belirtmişlerdir.

Sosyolojinin klasik eserleri herhangi bir sosyoloji konusunda yazmak istendiğinde başvurulması gereken birincil kaynaklardır. Bu nedenle Durkheim'ın Dini Hayatın İlkel Biçimleri, Weber'in Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu ve Marx'ın Kapital gibi eserlerinin büyük bir titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Bu üç sosyologun din hakkındaki görüşlerinin ortak bir noktada buluşmadığını görmekteyiz. Bu nedenle dine farklı pencerelerden ve farklı zamanlardan nasıl bakıldığını görmek için bu düşünürlerin eserleri dikkatle incelenmelidir.

Her fikir ortaya çıktığı dönemin ötesine geçip insanlarda lehinde ya da aleyhinde düşünceler geliştirebiliyorsa önemlidir. Bu açıdan klasik sosyologların din düşüncelerini ele aldığımızda oldukça kıymetli olduklarını görebilmekteyiz. Bu fikirlerin sosyal durumu anlatma hususunda önemli noktalara değinmesi sahiplerinin ölümünden sonra olumlu ya da olumsuz eleştiriler almalarına neden olmuştur. Birbirlerine yaklaşan ya da uzaklaşan noktaları olan bu üç sosyologun eleştirilerine, din görüşlerinden sonra genel bir fikir vermesi için değinilmiştir. Bunları savunmayan kimseler dahi onların bıraktığı büyük etkiyi inkâr edemezler.

Ele aldığımız bu klasik sosyologlar dinin ileride alacağı biçimler hakkında kendi bakış açılarından düşünceler geliştirmişlerdir. Bugün onların din hakkındaki düşünceleri toplumsal durumun genel bir portresini çizmekte yetersiz kalmaktadır. Örneğin sekülerizm, bugün genelgeçer bir kabul değildir. Ancak kendilerinden sonra gelen sosyologların aldıkları mirası incelemeleri, eleştirmeleri ve dönüştürmeleri sosyal durumu anlatan yeni bakış açılarının ortaya çıkarılmasını sağlamıştır. Bu da bilimin birikimli ilerleyen doğasına güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Ele aldığımız bu üç düşünürde bir ortak nokta olarak hiçbirinin din ile ilgili çalışmalarını bir alan araştırması sonucu ortaya koymadıklarını söyleyebiliriz. Durkheim Avustralyalı Aborjinleri incelerken yaşadıkları bölgelere hiç gitmedi. Weber dünya dinleri incelemesi için bir dünya turuna çıkmadı. Marx din hakkında yazmış olduğu yazıları güncel toplumundan hareketle yazdı ama onun yazıları bir çeşit tarihsel ve güncel değerlendirmeyi barındırıyordu. Ancak bu düşünürlerin herhangi bir saha araştırması yapmaması onların değerinde bir düşüğe yol açmamıştır. Günümüzde hala kendilerine bolca atıf yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

Berger, P. (2011). *Kutsal Şemsiye*. (A. Coşkun, Çev.) (4. bs.). İstanbul: Rağbet Yayınları.

Bird, J. (2017). *Din Sosyolojisi Nedir*. (A. Taştan ve D. Dereli, Çev.) (2. bs.). İstanbul: Lotus Yayınları.

Bourdieu, P. (1990). *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. (M. Adamson, Çev.) (1. bs.). California: Stanford University Press.

Comte, A. (2019). *Pozitif Felsefe Dersleri*. (E. Ataçay, Çev.) (2. bs.). Ankara: BilgeSu Yayınları.

Dobbelaere, K. (2012). *Din Sosyolojisi Çağdaş Gelişmeler*. (M. S. Ünal, Çev.) (1. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.

Durkheim, E. (2019). *İntihar*. (F. Kıyak, Çev.) (1. bs.). Ankara: Dorlion Yayınları.

Durkheim, E. (2020a). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (F. Kıyak, Çev.) (1. bs.). Ankara: Dorlion Yayınları.

Durkheim, E. (2020b). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (A. Ceylan, Çev.) (1. bs.). Ankara: Gece Kitaplığı.

Durkheim, E. (2020c). *Toplumsal İşbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.) (4. bs.). İstanbul: Cem Yayınevi.

Gellner, D. (2012). Max Weber'in Çalışmaları Budizm Konusundaki Çalışmalarda Unutulanlar ve Yanlış Anlaşılmalr, Güney Asya Tarihi, Antropolojik Eylem Kuramı. P. Clarke (Ed.), *Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem* içinde (1. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.

- Hadden, J. (2002). Sekülerizmden Dönüş. A. Köse (Ed.), *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde (1. bs., ss. 123-159). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Kurt, A. (2017). *Din Sosyolojisi* (15. bs.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Marx, K. (1997). *Yahudi Sorunu*. (Sol Yayınları Yayın Kurulu, Çev.) (1. bs.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (K. Somer, Çev.) (2. bs.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2021a). *Kapital 1*. (M. Selik ve N. Satlıgan, Çev.) (14. bs.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marx, K. (2021b). *Kapital 3*. (M. Selik ve E. Özalp, Çev.) (7. bs.). İstanbul: Yordam Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Din Üzerine*. (K. Güvenç, Çev.) (5. bs.). Ankara: Sol Yayınları.
- McLellan, D. (1998). *Marxism After Marx* (3. bs.). Londra: Macmillan Press.
- Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2019). *Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) (1. bs.). Ankara: De Ki Yayınları.
- Saxton, A. (2006). Marxism, Labor, and the Failed Critique of Religion. *Science & Society*, 70(3), 308-336.
- Turner, B. (2019). *Max Weber ve İslam*. (Y. Aktay ve M. M. Şahin, Çev.) (3. bs.). İstanbul: Vadi Yayınları.
- Turner, J., Beeghley, L. ve Powers, C. (2021). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. (Ü. Tatlıcan, Çev.) (8. bs.). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Weber, M. (2018a). *Ekonomi ve Toplum 1*. (L. Boyacı, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2018b). *Ekonomi ve Toplum 2*. (L. Boyacı, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2019a). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) (1. bs.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Weber, M. (2019b). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. (M. Köktürk, Çev.) (5. bs.). Ankara: BilgeSu Yayınları.